

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

PREVENTION OF OCCUPATIONAL DISEASES: THEORETICAL ASPECT

Трюхан О.А.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються основні заходи щодо запобігання виникненню професійних захворювань. Проведений статистичний аналіз професійного захворювання в Україні та за кордоном. Визначено, що головне в розслідуванні обставин і причин виникнення професійних захворювань – правильне визначення їхньої реальної причини, оскільки тільки за цієї умови заходи профілактики можуть дати потрібний ефект. Зроблено висновки щодо вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: професійне захворювання, інвалідність, інструктаж, нещасний випадок, профілактика.

В статье исследуются основные причины возникновения профессиональных заболеваний. Проведен статистический анализ профессионального заболевания в Украине и за рубежом. Сделаны выводы по усовершенствованию правового регулирования в данной сфере.

Ключевые слова: профессиональное заболевание, инвалидность, инструктаж, несчастный случай, профилактика.

The problem of providing safe working conditions has a long history in Ukraine. According to ILO data the number of accidents and diseases, related to occupational activity, tends to increase and results in more than 2 millions human lives annually.

The article states that unsatisfactory conditions of occupational safety are a heavy burden to economy of the state. The article examines the main causes of occupational diseases. The removal of these reasons does not require too large facilities and time which is measured by years. It depends, mainly, from the steady observance of legislation employers on a labour protection. To maintain health at work one should: organize rational working and rest conditions, provide working conditions in accordance with sanitation requirements, develop personal style and rhythm of work. It is emphasized that employers need to review their attitude towards the health of workers and focus their efforts on meeting the requirements of the Constitution of Ukraine to ensure proper, safe and healthy working conditions.

The state must provide permanent control, render a skilled help businessmen and conduct explanatory work.

It was established that in order to protect the legitimate rights to healthy and safe working conditions, proper social protection of workers, prevention of the occurrence of occupational diseases, it is necessary to form a modern safe and healthy working environment; to continue the persistent work on the harmonization of national labor legislation (taking into account promising legislation – the draft Labor Code) and labor protection legislation in accordance with the requirements of European and world standards; to improve the normative and legal support at all levels of specialized occupational and health care workers; effectively use the means of collective and individual protection, medical prophylaxis; to implement in Ukraine the provisions of the ILO Conventions on labor safety, labor inspection.

It is noted that in Ukraine a legal basis has been formed, the use of which can give positive results in preventing the development of occupational diseases. There are conclusions and suggestions for improvement of legal regulation in this area.

Key words: occupational disease, disability, instruction, accident, prevention.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що сьогодні питання щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці, недопущення нещасних випадків, а також проведення профілактики професійних захворювань на будь-якому підприємстві залишаються важливими. Адже саме від вирішення цих питань залежить не тільки успішна робота підприємства, галузі, але й стабілізація економіки держави загалом.

Серед авторів, які зверталися до вивчення окремих аспектів цієї тематики та зробили значний внесок в її розроблення, необхідно відзначити таких учених: Н.Б. Болотіну, П.І. Жигалкіна, С.А. Іванова, М.І. Іншина, Р.І. Кондрацьєва, В.В. Лазора, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиця, А.Р. Мацюка, К.Ю. Мельника, Ю.П. Орловського, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, О.М. Ярошенко та інших. Наприклад, методика розрахунку прогнозування нещасних випадків та їх профілактика представлена в наукових працях М.П. Гандзюка, Є.П. Желіби, В.Ц. Жидецького, О.І. Запорожця. Окрім того, стан і проблеми регулювання ризику нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань було висвітлено у працях О.О. Олійник. Водночас, зважаючи на наукові праці та рекомендації вітчизняних учених, доцільно продовжити дослідження з цієї проблематики, адже деякі проблеми в цій сфері залишаються невирішеними.

Метою дослідження є визначення основних причин, що призводять до розвитку професійних захворювань, та проблем їх усунення, а також обґрунтування необхідності проведення профілактики професійних захворювань.

Насамперед, варто зазначити, що в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. №1105-XIV (далі – Закон

України №1105-XIV) дається чітке визначення професійного захворювання. Відповідно до ст. 1 Закону України № 1105-XIV професійне захворювання – це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних із роботою [1].

Необхідно звернути увагу й на те, що перелік професійних захворювань визначений у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку професійних захворювань» від 8 листопада 2000 р. № 1662 та містить такі їхні види: а) захворювання, що виникли під впливом хімічних факторів; б) захворювання, що викликані впливом промислових аерозолів; в) захворювання, викликані дією фізичних факторів; г) захворювання, пов'язані з фізичним перевантаженням і перенапруженням окремих органів і систем; ґ) захворювання, викликані дією біологічних факторів; д) алергічні захворювання; е) злоякісні новоутворення (професійний рак) [2].

Наприклад, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук висловлює думку, що серед захворювань, які є професійними в галузі юриспруденції, наявні такі: інфекційні захворювання, які виникають у процесі роботи обслуговуючого персоналу в місцях ув'язнення, де перебувають хворі на туберкульоз, СНІД. Автор стверджує, що професійними захворюваннями в цій сфері є також такі: захворювання, які виникають внаслідок перенапруження голосового апарату, а також захворювання, які викликані перенапруженням органів зору; нервові захворювання (безсоння, головний біль тощо); серцево-судинні захворювання. Окрім того, автор вважає, що зазначені захворювання є характерними для працівників, які займаються викладацькою діяльністю, а

також юристів-практиків, які опрацьовують велику кількість наукової літератури та нормативно-правових актів [3, с. 39–42].

На нашу думку, не можна розглядати професійні захворювання як такі, що виникають внаслідок випадкового збігу обставин, адже завжди за професійним захворюванням криється порушення вимог безпеки. Щороку на виробництві у світі помирає 2 мільйони 300 тисяч осіб. Із них 300 тисяч – через нещасні випадки, 2 мільйони – внаслідок профзахворювань. За статистикою МОП, 86 % смертельних випадків пов'язані не з травмами на виробництві, а саме – з професійними хворобами. Масштаби цих хвороб дають підстави говорити, що нині триває прихована епідемія професійних захворювань.

Зазначимо, що кожне професійне захворювання має певну причину або навіть декілька причин. Задля запобігання професійним захворюванням необхідно, перш за все, знати й усувати причини, що їх спричиняють, оскільки тільки за цієї умови заходи профілактики можуть дати потрібний ефект. Для ефективного вирішення цього питання вчені систематизують причини професійного захворювання на такі: технічні, організаційні, психофізіологічні [4, с. 34–36], економічні, санітарно-гігієнічні [5, с. 97–98].

Доцільно звернути увагу на те, що в I кварталі 2018 року, порівняно з I кварталом 2017 року, кількість професійних захворювань зменшилась на 12,6 %, або на 61 захворювання (з 485 до 424). Найбільше зниження професійних захворювань відбулося у Львівській – на 61,0 % (з 172 до 67) та Кіровоградській областях – на 33,3 % (з 15 до 10).

Зазначимо, що найнебезпечнішими щодо формування професійної патології залишаються регіони, де розташовані великі підприємства провідних галузей народного господарства та де зосереджена значна кількість працівників, що працюють у шкідливих умовах. Найбільша кількість профзахворювань зареєстрована у Дніпропетровській (42,0 %), Львівській (15,8 %) та Донецькій областях (15,1 %). Кількість потерпілих осіб, які отримали профзахворювання в цих областях, становить 72,9 % від загальної кількості потерпілих, які мають профзахворювання в Україні. Наприклад, у Дніпропетровській області кількість професійних захворювань збільшилась на 36 випадків (з 142 до 178), Луганській – на 11 випадків (з 3 до 14), Харківській – на 10 випадків (з 15 до 25), Запорізькій – на 4 випадки (з 21 до 25), м. Києві – на 3 випадки (з 1 до 4). На нашу думку, зазначену статистику можна низити вдвічі, якщо своєчасно вжити профілактичних заходів.

У структурі діагнозів професійних захворювань переважають захворювання органів дихання, на які припадає 40,4 % від загальної кількості діагнозів по Україні – 262 випадки; 32,7 % становлять захворювання опорно-рухового апарату (артрити, артрози, остеохондрози) – 212 випадків; третє місце за хворобами – слуху – 12,9 % (84 випадки); 8,5 % – хворі на вібраційну хворобу – 55 випадків.

Варто зазначити, що стан професійної захворюваності в Україні має особливості щодо її рівнів і розподілу потерпілих за галузями. Зокрема, найбільша кількість профзахворювань спостерігається в галузі видобувної промисловості та розробленні кар'єрів – 77,4 % від загальної кількості по Україні (328 осіб), що на 16,5 % (65 осіб) менше, порівняно з відповідним періодом минулого року.

Основними чинниками, внаслідок яких виникли професійні захворювання в I кварталі 2018 року, є такі: недосконалість механізмів і робочого інструменту – 26,7 %, недосконалість технологічного процесу – 16,9 % та неефективність роботи засобів індивідуального захисту – 15 % від їх загальної кількості [6].

Отже, як бачимо зі статистики, рівень професійних захворювань в Україні є досить високим, що не може не викликати занепокоєння. Тож доцільно наголосити на тому, що роботодавцям необхідно переглянути своє ставлення

до здоров'я працівників і зосередити зусилля на виконанні вимог Конституції України щодо забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці [7].

Держава, встановлюючи певні вимоги щодо охорони праці, передбачає взаємні права й обов'язки роботодавця та працівника. Вимоги законодавства у цій сфері абсолютно зрозумілі, проте на більшості підприємств вони грубо порушуються: ігноруються вимоги щодо необхідності проведення інструктажу, не призначаються відповідальні з питань охорони праці, працівники не забезпечуються необхідним спецодягом [8, с. 76–81].

Зазначимо, що у зв'язку з економічною ситуацією, що склалася в Україні, дедалі частіше реєструються яскраво виражені форми хронічних захворювань та інвалідність як наслідок невчасно вжитих заходів, до того ж серед осіб молодого працездатного віку. Трансформація, яка спостерігається у характері, протіканні й термінах розвитку профзахворювань, пов'язана із зменшенням інтенсивності технологічних дій, збільшенням рівня психоемоційної напруги та зниженням фізичних навантажень. У свою чергу, сучасна зміна структури виробництва, небажання роботодавців сприяти виявленню професійних захворювань на ранніх стадіях їхнього розвитку для уникнення додаткових витрат на лікування та реабілітацію постраждалих, незацікавленість самих працівників у виявленні профзахворювань через загрозу втратити роботу є причинами низького виявлення та реєстрації профзахворювань сьогодні.

Така поведінка постраждалих працівників є віктимною поведінкою в певному сенсі, оскільки породжує ряд негативних наслідків для суспільства та провокує роботодавців на вчинення злочинів у сфері охорони праці. Наприклад, у разі досягнення домовленості з працівником роботодавець уникає будь-якої відповідальності: на нього не покладаються жодні штрафні санкції, він не підлягає громадському осуду, контролюючі органи за таких обставин найчастіше не знають про наявні порушення на виробництві, що робить такі злочини латентними.

Професійні захворювання є великою проблемою для людей, причиною найбільш масштабних соціально-економічних витрат. Безперечно, неможливо не звернути увагу на те, що професійні захворювання несуть загрозу працівникам найрізноманітніших сфер, і не тільки в Україні, а й у всьому світі. До того ж причини та кількість постраждалих різняться не тільки від країни до країни, але й від економічної ситуації, у якій перебуває працівник. Наприклад, у Китаї основними захворюваннями є астма та хронічний бронхіт. Зокрема, у 2010 році було зафіксовано 27 240 випадків профзахворювань, з яких 23 812 – через шкідливий вплив пилу. В Аргентині у 2010 році зареєстровано 22 013 випадків профзахворювань, серед яких основними причинами смерті працівників були захворювання опорно-рухового апарату та хвороби органів дихання. Японія ж, наприклад, зіткнулася з серйозною проблемою подолання пандемії психічних хвороб, хронічного стресу та депресії, які забирають здоров'я та життя японців. Тільки у 2011 році в Японії було зареєстровано 7779 випадків таких профзахворювань. У США у 2011 році нараховувалось понад 200 тисяч працівників, які стали жертвами несмертельних професійних захворювань: втрата слуху та зору, проблеми з роботою органів дихання тощо. Аналіз епідеміології професійних захворювань, проведений у Польщі, показав, що рівень професійної захворюваності дорівнював 41 випадку на 100 000 працівників [9]. Насамперед, це пов'язано з тим, що найчисленніші втрати спостерігаються серед працівників-мігрантів, які в більшості країн не мають офіційного статусу та життя (і смерть) яких не враховується в офіційних даних, а саме мігранти та частково зайняті особи працюють у найбільш небезпечних галузях – на будівництві, у хімічній промисловості тощо.

Зазначимо, що здоров'я працюючого населення як в Україні, так і в інших країнах світу суттєво залежить

від умов праці, які створюють роботодавці. Діагноз професійного захворювання ставиться в кожному випадку з урахуванням характеристики умов праці, тривалості роботи працівника за цією професією, даних попередніх періодичних медичних оглядів, результатів клініко-лабораторних і діагностичних досліджень. Цей діагноз встановлюється тільки тоді, коли саме умови праці призвели до розвитку цього захворювання, тобто є його безумовною причиною [10, с. 159–165].

Технологічний прогрес стрімко змінює умови виробництва. Змінюються й пов'язані з ними небезпеки та ризики, тому треба адекватно реагувати на виклики часу: проводити оцінку ризиків з огляду на всі чинники й зони небезпеки, вживати конкретних заходів щодо їх зниження та усунення; організувати безперервний контроль виробничого середовища та з'ясувати, на яку ланку треба перш за все спрямувати фінансові та організаційні ресурси для покращення умов праці [11, с. 16–17].

Поділяючи погляди вчених, які працюють над цією проблемою, ми вважаємо, що роботодавці повинні приділяти належну увагу таким актуальним питанням, як: поліпшення умов праці; зменшення часу роботи працівників у шкідливих умовах праці; організація відпочинку працівників під час і після роботи; проведення лікувально-профілактичних заходів, а також посилення відповідальності керівників виробництва за стан умов праці та її безпеки. Це дасть можливість не тільки зменшити рівень професійних захворювань, а й підвищити економічну ефективність виробництва. Адже вчасне виявлення ознак професійного захворювання не тільки зберігає здоров'я та працездатність людини, але й економить значні кошти в подальшому лікуванні.

Варто зазначити, що в Україні сформовано правову базу, використання якої може дати позитивні результати щодо запобігання розвитку професійних захворювань. Наприклад, відповідно до ст. 22 Закону України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р., роботодавець повинен організувати розслідування та вести облік нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві [12].

Окрім того, Законом України № 1105-XIV (ст. 50) передбачено ряд профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю працівників, викликаній умовами праці, що здійснює Фонд соціального страхування, а саме: 1) вивчає стан умов, безпеки, охорони праці та профілактичної роботи на підприємствах, у фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, з метою надання страхувальникам необхідних консультацій у створенні ними та реалізації ефективної системи управління охороною праці; 2) бере участь у навчанні, підвищенні рівня знань працівників, які вирішують питання охорони праці, у здійсненні наукових досліджень у сфері охорони та медицини праці; 3) перевіряє стан профілактичної роботи та охорони праці на підприємствах, бере участь у розслідуванні нещасних випадків на виробництві, а також професійних захворювань; 4) веде пропаганду безпечних і нешкідливих умов праці, організовує створення тематичних кінофільмів, радіо- і телепередач, видає та розповсюджує нормативні акти, підручники, журнали, іншу спеціальну літературу, плакати, пам'ятки тощо з питань соціального страхування від нещасного випадку та охорони праці; 5) бере участь у розробленні законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці; 6) вивчає та поширює позитивний досвід створення безпечних і нешкідливих умов виробництва; 7) виконує інші профілактичні роботи.

Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України № 1105-XIV, виконання статутних функцій та обов'язків Фонду соціального страхування України щодо запобігання нещасним випадкам покладено на страхових експертів з охорони праці. Отже, велика відповідальність покладається на

Фонд соціального страхування, оскільки від ефективності його функціонування залежать соціальний захист і добробут громадян.

Варто також зазначити, що розслідування та облік професійних захворювань здійснюється відповідно до Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232, і Порядку складання та вимог до санітарно-гігієнічних характеристик умов праці, затвердженого наказом МОЗ України № 614 від 13 грудня 2004 р. Наприклад, процедура розслідування професійних захворювань, яка закріплена в постанові Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві», передбачає, що розслідування випадку професійного захворювання проводиться протягом десяти робочих днів після утворення комісії з розслідування. За результатами комісія складає акт проведення розслідування причин виникнення хронічного професійного захворювання за формою П-4 [13]. Аналізуючи положення постанови Кабінету Міністрів України № 1232, роботодавець зобов'язаний у п'ятиденний строк після закінчення розслідування причин виникнення професійного захворювання розглянути матеріали розслідування та видати наказ про вжиття заходів щодо запобігання виникненню професійних захворювань та про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні санітарних норм і правил, що призвело до виникнення професійного захворювання.

Суттєвою перешкодою на шляху економічного та соціального розвитку України є неприйняття дієвих заходів для поліпшення здоров'я працівників. У зв'язку з цим виникла необхідність розроблення комплексної програми заходів, спрямованих на профілактику профзахворювань та оздоровлення умов праці, а також удосконалення медико-соціальної допомоги у реальних економічних умовах. Варто нагадати, що загальнодержавна соціальна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 рр. була затверджена Законом України від 4 квітня 2013 р. № 178-VII. Зазначимо, що Програма має солідне фінансування (понад 220 млн грн до 2018 р.) та передбачає дуже важливі речі. Наприклад, метою Програми є комплексне розв'язання проблем у сфері охорони праці, формування сучасного безпечного та здорового виробничого середовища, мінімізація ризиків виробничого травматизму, професійних захворювань і аварій на виробництві, що сприятиме сталому економічному розвитку та соціальній спрямованості, збереженню та розвитку трудового потенціалу України [14]. На нашу думку, виконання програми дасть можливість сформулювати сучасне, безпечне та здорове виробниче середовище, мінімізувати ризики професійних захворювань; зберегти здоров'я та життя працівників; забезпечити скорочення соціальних та економічних витрат від негативних наслідків на виробництві.

На жаль, повністю мінімізувати показники професійних захворювань не вдасться, що підтверджує й досвід зарубіжних країн, але зменшити кількість випадків профзахворювань, на нашу думку, можливо за умови проведення ефективної профілактики. Основною складовою профілактики профзахворювань є формування сучасного та безпечного, здорового виробничого середовища.

Треба зазначити, що завданнями профілактики професійних захворювань є розроблення та реалізація заходів запобігання захворюваності та поліпшення умов праці на основі ґрунтовного дослідження причин їх виникнення та виявлення потенційних небезпек.

Необхідно звернути увагу на те, що всі заходи запобігання професійним захворюванням можна поділити на організаційні та технічні [15, с. 53–56].

Основні заходи запобігання професійним захворюванням передбачені в системі нормативно-технічної документації з безпеки праці, в організації навчання й забезпечення працівників безпечними методами та засобами роботи. Основне завдання нормативно-технічної документації з безпеки праці – сприяння запобіганню небезпеки та прийняттю найбільш ефективних заходів її ліквідації або локалізації під час проектування виробничих процесів, обладнання, будівель, споруд. [16, с. 36–40].

На нашу думку, одним із найефективніших методів профілактики є проведення планових перевірок відповідними спеціалістами підприємств безпосередньо на місцях. Під час перевірок визначаються напрями подальшої діяльності. До того ж не повинна переслідуватись мета притягнення до відповідальності посадових осіб, які допустили порушення норм законодавства з охорони праці. Адже сучасна ідеологія перевірок полягає у співпраці в питаннях виявлення порушень і швидкому усуненні недоліків.

Характерною особливістю сучасного виробництва є шкідливі та небезпечні умови праці. Для своєчасного виявлення, профілактики та контролю професійних захворювань проводяться медичні огляди. Наприклад, обов'язкові попередній (під час прийняття на роботу) і періодичні (протягом трудової діяльності) медичні огляди проводяться для працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, та щорічно для осіб до 21 року. Загальні вимоги до проведення попереднього та періодичних медичних оглядів працівників вказано в Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21 травня 2007 р. № 246 (із змінами від 14 лютого 2012 р.) [17].

Недосконалість системи профілактики професійних захворювань негативно впливає не лише на працівників та їхні родини, але й на суспільство загалом. До того ж вар-

то зауважити, що профілактика професійних захворювань набагато ефективніша й менш витратна, ніж лікування або реабілітація потерпілих. Саме тому необхідно зробити конкретні кроки, щоб розширити можливості профілактики професійних захворювань. Варто погодитись із думкою вчених, що сьогодні основним недоліком системи обліку професійних захворювань в Україні є те, що вона не передбачає одержання інформації щодо чисельності випадків професійної патології за весь період її реєстрації та моніторингу потерпілих, що не дає змоги об'єктивно оцінити якість медичної допомоги працівникам і своєчасно усунути потенційні виробничі загрози їхньому здоров'ю. Автори вважають, що науково обґрунтованим вирішенням цієї проблеми є створення Державного реєстру професійних захворювань на основі новітніх інформаційних технологій [9].

Як слушно зазначила М.О. Рябенка, запобігти зростанню кількості професійних захворювань можна також і завдяки активній взаємодії із ЗМІ, шляхом проведення широкомасштабної інформаційної кампанії [18].

Отже, зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку, що для захисту законних прав на здорові та безпечні умови праці, належного соціального захисту працівників, запобігання виникненню професійних захворювань необхідно сформувати сучасне безпечне та здорове виробниче середовище; продовжити наполегливу роботу щодо узгодження національного трудового законодавства (з урахуванням перспективного законодавства – проекту Трудового кодексу) та законодавства з охорони праці згідно з вимогами європейських і світових стандартів; вдосконалювати нормативно-правове забезпечення на всіх рівнях спеціалізованої профпатологічної та медико-санітарної допомоги працівникам; ефективно використовувати засоби колективного та індивідуального захисту, медичної профілактики; впроваджувати в Україні положення Конвенції МОП щодо безпеки праці, інспекції з охорони праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 р. №1105-XIV (ред. від 25 липня 2018 р.). Відомості Верховної Ради України. 1999. № 46. Ст.403.
2. Про затвердження переліку професійних захворювань: постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662. Офіційний вісник України. 2000. № 45. Ст. 1940.
3. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Професійні захворювання в галузі юриспруденції. Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія: Юридичні науки. Вип. 6-1. Т. 2. 2014. С. 39–42.
4. Основи охорони праці: підручник. 3-є вид., доп. та переробл. / Ткачук К.Н., Халі М.О., Зацарний В.В., Зеркалов Д.В., Сабарно Р.В., Полукаров О.І., Коз'яков В.С., Мітюк, Л.О., Полукаров Ю.О. К.: Основа, 2011. С. 34–36.
5. Сивко В.Й. Правові та організаційні основи охорони праці в Україні: навч. посібник. К.: Кондор, 2003. С. 97–98.
6. Офіційний сайт: Фонд соціального страхування. URL: <http://www.social.org.ua/activity/profilactika>.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Ярошук О.В. Державний захист прав громадян у разі нещасного випадку на виробництві. Вісник прокуратури: загальнодерж. фахово юрид. вид. 2008. № 5. С. 76–81.
9. Нагорна А.М., Соколова М.П., Вітте П.М., Кононова І.Г., П'ятниця-Горпинченко Н.К. Стан професійної захворюваності в період законодавчих змін в Україні. Український журнал з проблем медицини права. 2016. №1. С. 3–17. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
10. Филипчук В.Л., Ткачук К.Н., Сурговський М.В., Печнікова О.С., Прокопчук Н.М. Розслідування нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: навч. посібник. Рівне: НУВГП, 2013. С. 159–165.
11. Горюн Т.М. Безпечна праця як складова розвитку підприємств України. Охорона праці. 2011. № 2. С. 16–17.
12. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII (ред. від 20 січня 2018 р.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49. Ст. 668.
13. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві: постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232. Урядовий кур'єр. 21.12.2011. № 238.
14. Про затвердження Загальнодержавної соціальної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 рр.: Закон України від 4 квітня 2013 р. № 178-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 112.
15. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: навч. посібник. (для студ. вищ. навч. закл.). К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 53–56.
16. Єсипенко А.С., Таїрова Т.М., Сліпачук О.А. Розроблення переліку профілактичних заходів щодо поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища. Інформаційний бюлетень з охорони праці. 2012. № 4. С. 36–40.
17. Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій: затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21 травня 2007 р. № 246 (редакція від 23 березня 2012 р.). Офіційний вісник України. 2007. № 55. Ст. 2241.
18. Рябенка М.О. Динаміка та профілактика професійної захворюваності на підприємствах. URL: <http://16.pukrlogos.in.ua/documents>.